

Kupa László

Föltámadt-e Machiavelli? Concha Győző, a nemzetállami paradigma képviselője

A kiegyezést követően a hazai közéletben, így a tudományos életben is új generáció lépett színre, melynek tagjai jelentős mértékben járultak hozzá az ország modernizációjához. A tudományos életben komoly szerepet játszottak mind a professzionalizáció, mind pedig az intézményesülés területén.¹ Ennek a folyamatnak a hatására vált intenzívebbé a specializáció a humán- és társadalomtudományok körében és került sor a hazai akadémiai élet teljes körű revitalizálására, valamint a humboldti egyetemi modell kiépítésére is.

Ebben a folyamatban, az önálló és egyben jogállami keretek között szerveződő intézményrendszer megteremtése terén,² bőségesen jutott feladat a közjoggal, ezen belül az alkotmányjoggal és a közigazgatási joggal foglalkozó tudományosság számára is. Ezeknek a diszciplínáknak és a hozzájuk kapcsolódó ún. *'társadalomtannak'* volt a képviselője, a kolozsvári, majd budapesti nagytekintélyű jogászprofesszor, Concha Győző, aki tudományos súlyánál fogva *'megkerülhetetlen'* alakjává vált a hazai tudományos életnek és a szűken vett állam- és jogtudományi kérdéseken kívül más diszciplínák eredményeit is gazdagította.³

Már 73 éves volt, amikor a Tanácsköztársaság idején internálják.⁴ Jelentős eszmei hatása az első világháború utáni Magyarországon erősen csökkent, amiben egyaránt szerepet játszott az ország Trianon utáni helyzetéhez igazodni kívánó szellemi/tudományos reflexió újszerűsége, valamint Conchának a saját, *'19. századi'* felfogásához történő *'állhatatos'* ragaszkodása. A magát ideológiai orientáció terén a konzervatív és a 19. századi liberális felfogás határmezsgyéjén pozicionáló Conchát már az első világháború előtt is inkább a hazai konzervativizmus egyik képviselőjének tekintették.⁵ Ebben valószínűleg

¹ A *'professzionalizáció'* és az *'intézményesülés'* fogalmairól ld. SAÁD József: *Magyar szociológiatörténet: minek a története?* Replika. 23-24. szám, 1996. december 164.

² A kérdésre vonatkozóan ld. KOZÁRI Monika: *Tisza Kálmán és kormányzati rendszere.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2003.

³ Concha társadalomtörténeti szempontból fontos megállapítása az volt, hogy a hazai reformkor szerves előzményének az 1790-91-es országgyűlési bizottságok tevékenysége és a hozzájuk kapcsolódó politikai irodalom tekinthető. CONCHA Győző: *A kilenczvenes évek reformeszméi és előzményei.* Franklin Társulat, Budapest, 1885. 66-69. Mályusz Elemér keserűen állapította meg ennek a műnek a kapcsán, hogy egyetlen gondolkodó, *'hozzá nem is célbeli historikus'*, Concha adott *'helyes jellemzést'* ezekről a munkálatokról. MÁLYUSZ Elemér: *A reformkor nemzedéke.* Századok 1923. I-VI. füzet. 74. Napjaink történetészei közül pedig Kecskeméti Károly hivatkozott elismerően Concha említett munkájára. KECSKEMÉTI Károly: *Magyar liberalizmus. (1790-1848).* Argumentum Kiadó/Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2008. 230.

⁴ BERZEVICZY Albert: *Naplójegyzetek.* IN: GRATZ Gusztáv, (szerk.): *A bolsevizmus Magyarországon.* válogatta KUPA László, Vadszőlő Kiadó, Budapest, 2003. (1921) 212.

⁵ Ignópus pl. a *'tisztas konzervatívizmus'* egyik képviselőjének tekintette Conchát, amikor az utóbbit a Huszadik Század-ban a *'magyarországi zsidókérdésről'* kifejtett véleménye alapján kritizálta.

szerepet játszott Concha katolikus világnézete is, melyet azonban éppen ő törekedett élesen elhatárolni korának 'ultramontán' törekvéseitől. Ugyanakkor, az első világháborút követően nem tagadta meg korábbi, 'szabadelvű' felfogását, így a reformkor eszményeihez is változatlanul ragaszkodott.⁶ Concha nézetei ekkor már kevésbé formáltak a tudományos gondolkodást, maga is gondolatainak 'visszhangtalansága' miatt panaszkodott és a 20. század harmincas éveiben már a tudományos munkásságának emléket állító kiadványok sem voltak képesek megállítani ezt a folyamatot. A második világháború után rövidesen Concha életművét is elérte az ideológiai purifikátori hevület.⁷ Concha tudományos munkásságának a megítélése számottevően nem változott a hetvenes években sem.⁸ A 80-as években történtek ugyan a conchai életmű egyik másik szeletével kapcsolatban örvendéses fejlemények, de jelentős fordulat nem következett be elméleti munkásságának ismertebbé tétele és elismerése terén. Az 1990-es évek ugyan több lehetőséget kínáltak arra, hogy a fentiekben említett ideológiai/politikai okokból mellőzött hazai társadalomtudományi gondolkodók sorában a conchai életműnek is jelentősebb hely jusson, de gyökeres változás nem következett be.⁹ Így pl. Concha születésének százötvenedik évfordulója 1996-ban úgy múlt el, hogy nagyobb lélegzetű megemlékezésre nem került sor. Bár a korábbi korszakokhoz képest jóval többet foglalkoztak vele, elsősorban az állam- és jogtudomány és a politikatudomány képviselői,¹⁰ de sem átfogó, sem a conchai életmű egy-egy fontosabb szeletét feldolgozó monográfia még nem született mostanáig. A fentiek alapján nemcsak azt állapíthatjuk meg, hogy a conchai szövegek még mindig nem estek át a 'kanonizáció' processzusán, hanem azt is, hogy napjainkban is erős kritikai fenntartásokkal kezelik írásait.¹¹ Concha tudományos munkásságának jobb megismerését és elemzését szolgálta az Attraktor Kiadó 2005-ben

---

IGNOTUS: *Nyílt levél Dr. Concha Győző egyetemi tanár úrhoz.* Nyugat 1917. 16. szám. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00228/06888.htm/> ;

⁶ CONCHA Győző: *A konzervatív és a liberális elv.* IN: UŐ.: *A konzervatív és a liberális elv.* Hivatkozott kiadás, 1921 (2005). 233. Ezek a tényezők váltották ki a reformkor szabadelvűségének kritikusai és egyben az ellenforradalmi korszak vezető kultúrpolitikusa, Szekfű Gyula részéről azt a kritikát, amely, nem túl izléselesen, Concha életkorára is utalt. Idézi: DÉNES Iván Zoltán: *Szekfű Gyula. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001. 88-89.*

⁷ A hazai jog- és állambölcsélet történetét feldolgozó Szabó Imre 1955-ben megjelent, majd 1980-ban újra kiadott könyvében annak a törekvésnek a jegyében lépett fel, hogy kiszűrje az általa 'burzsoának' tartott nézetekből mindazt, ami „idealizmus, antimaterializmus és kifejezetten burzsoá álláspontra”. SZABÓ Imre: *A burzsoá állam- és jogbölcsélet Magyarországon.* Második, javított kiadás. Akadémiai, Budapest, 1980. 21. Úgy véljük, nem szükséges ahhoz anderseni képzelőerő, hogy megállapítsuk ennek az ideológiai 'átvilágításnak' az eredményét.

⁸ Erre utal pl. Sándor Pálnak a magyar filozófia történetével foglalkozó könyve is SÁNDOR Pál: *A magyar filozófia története. (1890-1945).* Budapest, Magvető Kiadó 1973. 1. kötet.

⁹ E sorok írója szociológiatörténeti tárgyú, kéziratot habilitációs értekezésében foglalkozott részletesebben Concha Győző társadalomtanával. KUPA László: *A magyar szociológia kialakulása. (Kézirat), Habilitációs értekezés.* ELTE, Budapest, 1998.

¹⁰ Concha konzervatív állameszméjéről ld. EGRESI Katalin: *Concha Győző konzervatív állameszméje.* Jog-Állam-Politika. 2009/1. szám.

¹¹ Erős kritika olvasható: GÁNGÓ Gábor: *Eötvös József uralkodó eszméi. Kontextus és kritika.* Argumentum Kiadó/Bibó István Szellemi Műhely, Budapest, 2006. 280-289.

megjelent válogatása,¹² valamint a *Reformeszmeék*¹³ újra megjelentetése. Bár Concha főművéből, *Politiká-jából* nem tartalmaz részleteket az említett válogatás, de az ezek a szövegkiadások is elősegíthetik a Concha tudományos munkásságával kapcsolatos, jóval élénkebb diszkusszió kibontakozását.

Jelen írásunk annyiban szeretné hozzájárulni ehhez a folyamathoz, hogy Conchának a *nemzetállammal kapcsolatos felfogását* kívánja ismertetni, annak a ténynek a hangsúlyozásával, hogy az a kor, amelyben Concha élt egyrészt a „*nemzetállamok kora*”¹⁴ volt, másrészt pedig a kiegyezés utáni Magyarország is ekkor nyerte el a dualista rendszer kínált mértéken állami önállóságát. Concha, aki maga is a '*nemzetállami paradigmának*' volt a híve, elkeseredve látta a történelmi Magyarország szétesését. Ezek a történelmi folyamatok és az európai nagyhatalmi politika alakulása formálták tudományos nézeteit. Ugyanakkor Concha a kor legjelentősebb hazai állambölcseleje volt, így a nemzetállammal kapcsolatos álláspontja javarészt beépült államtani fejtegetéseibe.

Az előzőeknek megfelelően jelen írásunkban az alábbi kérdésekkel kívánunk foglalkozni: a) a nemzetállamhoz kapcsolódó elméleti alapvetés; b) a nemzet és a nép fogalma, az államnemzet kategóriája; c) a háborúval és a békével kapcsolatos fontosabb megállapítások és; d) Concha elméletének értékelése.

Elméleti alapok

Concha tudományos munkásságának zenitje arra az időszakra esett, amikor a hegeli, a pozitivistá-naturalista, a dilthey-i és a neokantiánus *tudományelméleti paradigmák* alakították a társadalomtudományi megközelítések episztemológiai erőterét. Concha ezek közül elvetette a társadalomtudományi megközelítésekre jelentős hatással bíró, a módszertani monizmus jegyében fogant comte-i-spenceri paradigmát, jöllehet annak '*törvénykereső*' aspektusát nem utasította el. Bár a társadalomtudományokban alkalmazható törvényfogalom '*felfedezését*' Hegel érdemének tulajdonította, de tudományelméleti pozíciójára jóval nagyobb befolyással volt a dilthey-i paradigma. Az utóbbival egyetértett a pozitívizmus bírálatában,¹⁵ valamint a módszertani monizmus álláspontjának a tagadásában.¹⁶ Concha is úgy gondolta tehát, hogy a természettudományoknak és a szellemtudományoknak különböző kutatási módszerei vannak.

A neokantiánus tudományelmélet azonban nem inspirálta Conchát, az irányzatnak nem volt számottevő befolyása episztemológiai felfogására. Ez kö-

---

¹² CONCHA Győző: *A konzervatív és a liberális elv. Válogatott tanulmányok 1872-1927.* Budapest, Attraktor Kiadó 2005.

¹³ CONCHA Győző: *A kilenczvenes évek reformeszmei és előzményeik.* Franklin Társulat, Budapest, 1885.

¹⁴ A kifejezést Diószegi Istvántól kölcsönöztem. Ennek a korszaknak az átfogó jellemzésére ld. DIÓSZEGI István: *A hatalmi politika másfél évszázada,* História-MTA Történettudományi Intézete, Budapest, 1994. 89-174.

¹⁵ DILTHEY, Wilhelm: *Bevezetés a társadalomtudományokba.* IN: Uő.: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban. Tanulmányok.* Válogatta: ERDÉLYI Ágnes, Gondolat, Budapest, 1974. 228.

¹⁶ CONCHA Győző: *Politika.* I. kötet. *Alkotmánytan.* Eggenberger, Budapest, 1895. 4.

zelebbről azt is jelenti, hogy tulajdonképpen ő is, akárcsak a pozitivista paradigmában építkező megközelítések többsége,¹⁷ reflektálatlan módon viszonyult az értékek problémájához, így az államtudomány/politikatudomány 'értékmentességének' a kérdése nem vetődött fel nála. Bár, mint említettük, Hegel törvényfelfogása csak csekély mértékben alakította Concha álláspontját, de az előbbi államelméleti teóriái hatottak Concha állambölcseleti nézeteire. A hegeli elmélet valószínűleg Mesterének, Lorenz von Steinnek a közvetítésével jutott el hozzá.¹⁸ A hegeli hatás három elemére szeretnénk ehelyütt felhívni a figyelmet: 'állam' és 'egyén' viszonyának a problémájára, 'nacionalizmus' és 'liberalizmus' elveinek az államszervezetre gyakorolt hatására és az állam erkölcsi minőségének/jellegének a kérdésére.

Kezdve az elsővel, Concha az 'államot' nem az egyénből kiindulva gondolta fogalmilag felépíteni, hanem 'kollektivistá' álláspontot vallott.¹⁹ A hivatkozott, 'államcentrikus' kollektivistá álláspont Hegelnél jóval kategorikusabb állításokban jelentkezett.²⁰ Concha, aki 'az állam öncél' álláspontot vallotta, maga sem fukarkodott az olyan kijelentésekkel, amelyekből az 'államnak' az 'egyénnel' szembeni nagyfokú dominanciája volt kiolvasható.²¹ A hivatkozott szövegrészek ellenére nem gondoljuk azt, hogy Concha 'állam' és 'egyén' viszonyát illetően Hegel 'államcentrikus' álláspontjára helyezkedett volna²² és az egyén állami szubordinációjának gondolatát vallotta volna.²³

¹⁷ Kivételként elsősorban J. St. Mill-nek az értékeknek a tudományos megismerésben betöltött – problematikus- szerepével kapcsolatol megállapításaira gondolunk. MILL, John Stuart: *A deductív és az inductív logika rendszere*, Franklin Társulat, Budapest, 1877. 3. kötet. 499-502. 509-512. és *Uő: Haszonelvűség*. IN: *Uő: A szabadságról. Haszonelvűség*, Magyar Helikon, Budapest, 1980. 235-236.

¹⁸ Akadémiai emlékezésében Polner Ödön pl. a „Hegel-Stein Lőrín-féle felfogásának a hatásá”-ról beszél, ami Concha „[f]őművének irányján meglátszik”. POLNER Ödön: *Emlékezésed Concha Győző felett*. Budapest, 1934. 6.

¹⁹ A Pulszky Ágost főművéről írott bírálata jól példázza Concha 'kollektivistá' álláspontját. „Magam is abban a meggyőződésben vagyok, hogy az egyéniségből nem lehet összerakni az államot és társadalmat ...”. CONCHA Győző: *A jog- és állambölcselet alaptanai*. IN: *Uő: A konzervatív és a liberális elv*. Hivatkozott kiadás. 1885 (2005), 45.

²⁰ Egy jellegzetes Hegel-idézet: „Az állam valóságos, s valósága abban van, hogy az egésznek érdeke a különös célokká realizálódik”. HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich: *A jogfilozófia alapvonalai*. Akadémiai, Budapest, 1971. 288. Nem csoda, ha a Hegel felfogását nagyon erősen kritizáló Karl Popper egyenesen az előbbi „radikális kollektívizmusa”-ról tett említést. POPPER, Karl R.: *A nyitott társadalom és ellenségei*. Balassi, Budapest, 2001. 225.

²¹ Ezek egyikében pl. az az alábbi állítása szerepel, hogy amit „az állam öncélúsága s az egyénnek ebből folyó alárendelése utóbbiban vége semmisít, az nem a lényeg, hanem csak a mi múltó, véges, közömbös ...”. CONCHA (1895): 200. Véleményünk szerint még tovább megy Concha, amikor azt közli, hogy az állam a különböző tevékenységei során az 'ember eszméjét' megvalósítva a „legfőbb célt” szolgálja és ennek a célnak „az állam az emberi fejlődés mindenkorai fokához mért megvalósulása”. Uo. 199. Maga az egyén pedig ennek a célnak „csak alattvalója, eszköze, melyet szeretnie lehet, megvalósítani pedig esetleg egyéni élete föllaldozásával is hazafias kötelessége”. Uo. 199-200.

²² Maga Concha is problematikusnak tartotta Hegel kérdéses álláspontját, amikor azt írta, hogy „Fergusoné az érdem, hogy a köz és az egyén önállóságának problémáját felvetette, de az egyén mellett az állam és család önállóságát Hegel állítja csak helyre, habár egynémely irányban túlságosan az egyén hátrányára”. CONCHA (1895): 37. Az állam céljáról írottak is álláspontunk szerint azt támasztották alá, hogy Concha nem vált Hegel követőjévé 'állam' és 'egyén' viszonyát illetően. „Az állam célja az emberi élet belső és külső irányzása, mi sem az egyénnek, sem a társadalomnak, mint egésznek ... működését

Ezzel a problémával szorosan összefügg az a kérdés, hogy a 'liberalizmus' és a 'nacionalizmus' eszméi mennyiben tekinthetők államszervező elvnek Conchánál.²⁴ Gángó Gábor szerint Concha –Hegelt követve- csak a 'nacionalizmus' tekintette államszervező elvnek és a liberalizmust egyáltalán nem, míg a magunk részéről úgy látjuk, hogy Concha szerint nemcsak a nacionalizmus, hanem a liberalizmus is lehet államszervező tényező.²⁵

A harmadik kérdéssel, az állam erkölcsi minőségével kapcsolatban érzékelhető a legerőteljesebb hegeli hatás.²⁶ Concha is az államban erkölcsi értéket, erkölcsi „erőt” látott, mely álláspontja már munkásságának korai szakaszában is megfigyelhető és ehhez a felfogásához késői írásaiban is ragaszkodott.²⁷

A nemzetállamra vonatkozó felfogásával kapcsolatos legátfogóbb 'szövegtest' a *Politika* című kétkötetes munkájának első kötetében található. Concha elméleti rendszere 'építőköveinek' három típusát különböztethetjük meg: a) az emberi lét 'alanyait'; b) az alanyok által létrehozott szerveződési formákat, in-

---

nem semmisíti meg, hanem csakis túlzásait korlátozza, ellentéteiket szünteti meg". Uo. 404. A mienkéhez hasonló felfogásra ld. BAKA András: *A magyar nemzetállamiság teoretikusai.* (Grünwald Béla, Concha Győző és Beksics Gusztáv). *Állam- és Jogtudomány*, 1985/2. szám. 344. az attól eltérő álláspontra EGRESI (2009): 80.

²³ Hegel ugyanis az államról, mint „szubsztanciális egység”-ről, „abszolút mozdulatlan öncél”-ről beszél, amelynek „legfőbb joga van az emberekkel szemben, akiknek legfőbb kötelessége, hogy az állam tagjai legyenek”. HEGEL (1971): 262.

²⁴ A probléma felvetésére vonatkozóan ld. GÁNGÓ (2006): 286-287.

²⁵ Concha egyik írásában úgy foglalt állást, hogy a liberalizmus abban az esetben lehet államszervező tényező, ha a konzervatív elv jegyében a szuverén állam, így a magyar állam is, megszilárdul. „Hogy a liberalizmus nem államalkotó princípium, ezt fölötte könnyű belátni, csak oly állam veheti fel magába, tűrheti el, amely már létezik, mely biztosan érzi a földet a talpa alatt... A liberalizmus akkor jöhet sorra az állami életben, mint praedomináló vezérelv, ha az konszolidált intézményekben nyugszik, a részeknek, mit a liberalizmus akar, akkor engedhetni meg nem kötött szabad mozgást, ha az egészek léte nem szilárd intézményekben biztosítva van; a liberalizmus, a fejlődés, a haladás; de hogy valami fejlődhessék, haladhasson, kell, hogy előbb legyen, tényleg megalakuljon ...". CONCHA Győző: *Közigazgatásunk és a szabadság.* (Grünwald Béla tanulmányának ismertetése 1876.) IN: UÓ: *Hatvan év tudományos mozgalmi között. Összegyűjtött értekezései és bírálati.* I. kötet. Budapest, MTA 1928. (CONCHA 1876/1928), 149-150.

²⁶ Hegel az államot az „erkölcsi eszme valóságá”-nak tekintette. HEGEL (1971): 261.

²⁷ Egy jellemző Concha-idézet: „Az állam nem lehet a külső rend fentartója és irányzója, hanem egyszerűs mind erkölcsi, belső irányzó is”. CONCHA (1895): 196. Egy 1890-ből származó írásában az államról, mint a „gazdasági és erkölcsi javak ápolója”-ról írt. CONCHA Győző: *A magyar faj hegemoniája.* IN: UÓ: *Hatvan év tudományos mozgalmi között. Összegyűjtött értekezései és bírálati.* I. kötet. Budapest, 1928. (CONCHA 1890/1928), 339. Egresi Katalin hívta fel a figyelmet arra, hogy Concha már egy korai írásában - CONCHA Győző: *Beköszöntő előadás a kolozsvári Tudományegyetemen.* IN: UÓ: *A konzervatív és a liberális elv. Válogatott tanulmányok 1872-1927.* Attraktor Kiadó, Budapest, 2005. (CONCHA (1872/2005) - az „állam erkölcsi tökéletességének” hegeli tanítása alapján úgy beszél az államról, mint az „erkölcsi tökéletesség intézményi megtestesüléséről”. EGRESI (2009): 80. A magunk részéről ezt a fajta hegeli hatást nem tudjuk kiolvasni Concha felfogásából, de jól érzékelhető hatást magunk is látunk. Egy késői írásában pl. Concha szintén hangsúlyozza az erkölcsi tényező jelentős szerepét az állam életében. „Egy emberéleten át tanítom, - mondhatnám, szinte a közfelfogással szemben, mely az államot valami mechanikus és jogi gépezetnek nézi,- hogy az állam életében nagyobb tényező az erkölcs, mint a jog. Az államnak a jog csak eszköze, hogy azt, amit az erkölcs parancsol lehetővé tegye”. CONCHA Győző: *Macchiavelli föltámadása.* IN: UÓ.: *A konzervatív és a liberális elv.* Hivatkozott kiadás. 1914/2005. (CONCHA 1914/2005), 160.

tézményeket; c) az a) és b) pontban foglaltak leírásával, elemzésével foglalkozó tudományos diszciplínákat.

Az emberi lét szintén három 'közegben' jelenik meg, három síkon ragadható meg. Az általánostól az egyedi felé haladva, Concha az emberiséget, a nemzeteket és népeket, valamint az egyént említi.²⁸

Az 'egyén' adekvát intézményének a 'társadalom' tekinthető, a 'nemzeté' (és a népé) a nemzetállam. Az emberiség létformája pedig a „nemzetközi élet”²⁹ és az adekvát intézményi keret lehetne a Concha által erősen kritizált 'világállam', de az, ha létre is jött több ízben a történelem folyamán, nem vált tartós képződménnyé.³⁰ A különböző intézményekhez Concha kétféle 'motívumot' is társít, a (felebaráti) szeretetét és az érdekét. Az egyén a társadalomban az érdek motívuma alapján cselekszik, de pl. a családban már a szeretet motívuma érvényesül. Az államra mindkét motívum jellemző.³¹

Az emberi lét alanyainak és adekvát intézményi kereteiknek a tudományos vizsgálatában is különböző tudományos diszciplínák a kompetensek. Az egyén/társadalom fogalomkettős tudományos interpretációját a korabeli pozitivistá/naturalista szociológia (részbeni) alterálására irányuló 'társadalomtan' végezné, míg a nemzet/nemzetállam analitikus megragadása az államtan feladata.³² Ugyanakkor mindhárom 'alany' tudományos vizsgálatára hivatott szerezte egy szintetizáló tudomány, a politika, amely ugyan elsősorban a nemzetekre és intézményeikre fókuszál,³³ de vizsgálja a másik két alanyt, az emberiséget és az egyént is.³⁴

A 'nemzet' és a 'nép' fogalma, államnemzeti felfogás

Concha a 'nemzet' fogalmát a 'család' intézményéből³⁵ kiindulva is felépíthette volna, de ő más utat választott. Ez kiviláglik Concha nemzet-definíciójából is.³⁶ Láthatjuk, hogy Concha a nemzet fogalmát az 'emberiség' kategóriája felől

²⁸ Ennek az építkezésnek elsősorban az az oka, hogy Concha az ember egyetemes jellemzőire, az „ember eszmé”-jére helyezte a hangsúlyt. CONCHA (1895): 32.

²⁹ Uo. 66-67.

³⁰ Uo. 67-68.

³¹ A szeretet motívumának az állam intézményéhez kapcsolása miatt Concha államteóriáját kritizálta a kortárs Schwarcz Gyula is. MIRU György: *Kísérlet az állam körül. Schwarcz Gyula reformtervei a dualizmuskori alkotmányosság továbbfejlesztésére.* AETAS 13/1-2.) 86-111.

³² Mivel a 'világállam' történeti kontinuitásáról nem beszélhetünk, így az azt vizsgáló speciális diszciplína megjelölése is indokolatlan

³³ A főművének tekinthető *Politika* első kötetét is egy, a nemzetekre fókuszáló megjegyzésével vezeti be Concha. „Munkám tárgya nem az országlás művészetének, hanem a nemzetekenként élő emberek együttléti és fejlődési törvényeinek tudománya”. CONCHA (1895): V.

³⁴ Uo. 1.

³⁵ Így pl. a családot Concha az 'egyén' és a 'nemzet' közötti átmeneti kategóriának tekintette. Uo. 184.

³⁶ „Nemzet alatt öntudatos akarató s cselekedni bíró oly emberi közületet értünk, melynek az egyetemes emberiről sajátos eszméje, e sajátosságának az emberiségre értéke van s azt a maga öntudatos erejével valósítja”. Uo. 63.

közelítette meg, melynek elemei között az *'egyetemes emberiről'* vallott³⁷ sajátos, az adott nemzetre jellemző felfogását és ennek a sajátosságnak az egyetemes értékességét³⁸ jelölte meg a nemzet fogalomalkotó elemeként.³⁹ Nemcsak a nemzetet említette meg az *'emberiség'* és a *'család'* között elhelyezkedő társas/közösségi kategóriaként, hanem – a nemzettel egy sorban – a *'népet'* is. Szerinte a *'nép'* alacsonyabb szintű közösség-típus⁴⁰ a nemzetnél, a nemzet *'alapanyagául'* („*alzatául*”) ⁴¹ szolgál. A *'nép'* meghatározott földterületen él és tagjai között „*gazdasági, társadalmi vagy faji*” kötelékek vannak.⁴² A *'nép'* alkotóelemei annak keletkezése során olyan, „*az egyes egyénekben meg nem található testi, lelki osztályt, nyelvet, értelmet, jogot, művészetet, vallást*” hoznak létre, amelyek nem találhatóak meg individuális szinten.⁴³ Ez a sajátosság vezethet el a „*népélet*” olyan periódusához, amikor az saját öntudatra ébred. Ennek az öntudatnak a révén különbözik a *'nép'* az öt alkotó egyénektől, de ennek az *'identifikációnak'* a segítségével különbözteti meg magát más *'népektől'* is, miközben „*megszabja ... önlényegét*”, saját önazonosságát is.⁴⁴

---

³⁷ Conchánál az *'egyetemes emberi'* fogalma inkább absztrakt, elvi síkon jelent meg, mintsem a nemzetek közötti valóságos kapcsolatok megragadására alkalmas kategóriaként. Jól kiviláglik ez a Pulszky Ágost társadalom- és államtanának a bírálatával foglalkozó, önálló tanulmányának is beillő írásából. Concha ebben a tanulmányában – többek között – azért kritizálja Pulszky társadalom- és állambölcseletét, mert Pulszky az ún. *'történeti társadalmak'* egyikének tartotta a *'nemzeti társadalmat'*, melyet az utóbbi nem tekintett a társadalomfejlődés végpontjának. PULSZKY Ágost: *A jog- és állambölcselet aaptanai.* Eggenberger, Budapest, 1885. 140-141. és KUPA László: *Pulszky Ágost bölcselete.* Seneca, Budapest, 1996. 52-54. Concha egy másik írásában pedig azt kifogásolta, hogy Pulszky is „*a nemzetinek a letűnésében hisz*”. Concha Győző felszólalása *Pulszky Ágost: Demokrácia és nemzetiség* című, a *Társadalomtudományi Társaság*-ban 1901. február 8-án tartott előadását követő vitán. IN: *A szociológia első magyar műhelye. A Huszadik Század köre.* Válogatta LITVÁN György-SZÜCS László, Gondolat, Budapest, 1973. 1. kötet. (CONCHA 1901/1973), 496. Mindkettőjük teóriájában szerepelt ugyan a nemzeteken túlmutató, az *'emberiségre'* történő hivatkozás, de korántsem azonos funkcióval és hangsúllyal. Míg Pulszky teóriájában az ún. *'egyetemes forgalmi, a nagykörű gazdasági érdek'* a nemzeteken túlmutató, gazdasági kooperáció és szerveződés – azaz reális folyamatok – elméleti megragadására irányul, addig Conchánál az *'emberiség'* pusztán absztrakt szinten, az *'egyetemes'* filozófiai síkján jelenik meg.

³⁸ Concha ezzel a felfogásával a 18. századból származó, az „*általános a különösen alakzat*” LUHMANN, Niklas: *Szociális rendszerek. Egy általános elmélet alapvonalai.* Gondolat Kiadó- Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, Budapest, 2009. 20. követőjének tekinthető.

³⁹ A nemzettel összefüggésben egyénről is említést tesz Concha, de – összhangban kollektivistá álláspontjával – úgy gondolja, hogy nem az egyének hozzák létre a nemzetet, hanem a nemzet „*a maga valóját az egyesekben hozza létre ...*”. CONCHA (1895): 219.

⁴⁰ „*A népnél is megoan az emberinek valamely sajátos eszméje, de vagy nincs róla tudata vagy nem bírja azt a maga erejével érvényesíteni vagy az összemberiségnek nincs semmi érdeke e sajátosság fennállásában.*” CONCHA (1895): 63.

⁴¹ Úgy véljük, Concha *'nép'* fogalma nem rokonítható a romantika idején keletkezett *'német népesség'* (Volkstum) fogalmával, melynek korabeli *'magyar megfelőjét'* Szeffkú Gyula a hazai szépirodalom területén a nép-nemzeti irányzatban, a történettudományban pedig a fiatal Horváth Mihály munkásságában látta. SZEKFŰ Gyula: *Népesség, nemzet, állam.* IN: UŐ.: *Állam és nemzet. Tanulmányok a nemzetiségi kérdéskörrel.* Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1942. 197-198.

⁴² CONCHA (1895): 216.

⁴³ Uo. 217.

⁴⁴ Uo. 217-218.

Concha a 'nemzet' és a 'nép' kohéziójával kapcsolatban mind a 'természeti erőknél' (a vér szerinti leszármazás tudatának és a közös nyelvnek), mind az 'emberiség eszméjéhez' kötődő kulturális tényezőknek jelentőséget tulajdonított. Bár mindkét tényező fontosságát hangsúlyozta, de a kulturális/politikai/gazdasági tényezőknek biztosított egyértelmű prioritást.⁴⁵

Hogyan lesz a 'népből' szerinte 'nemzet'? Válaszából megtudhatjuk, hogy a nemzetté válásnak sem „közös vérségi kapocs, sem a nyelv egység” nem lényeges feltétele,⁴⁶ sőt maga a közös „történelmi múlt emléke” sem az.⁴⁷ A döntő nemzet-konstituáló kritérium szerinte az „országgló erő”, az „ellenállhatatlan hatalom”. Ebből következően annak a népnek 'van joga' nemzetté válni, amelynek „országgló ereje, ellenállhatatlan hatalma van”.⁴⁸ Így jelenik meg a 'politikai nemzet' kategóriája: ha egy adott országban több 'nép' él és közülük az egyik „vezető, uralkodó nép”, akkor a ve-gyes „népösszetételű” állam „a maga sajátos jellegét a vezető néptől nyeri ...”.⁴⁹ Egyéb tekintetben viszont, ami nem függ össze az állam eme „sajátos jellegével”, a nem vezető 'népfajok' tagjai a vezető népével „a nemzeti uralkodásban teljes egyenlőséggel osz-toznak”.⁵⁰ A 'vezető nép' ilyenformán alkotja a nemzetet, és az ő vezetése alatt álló népek csak nemzetiséget képeznek.⁵¹ Ennek megfelelően nem lepődhetünk meg azon, amikor Concha a politikai nemzetet „pleonazmusnak” nevezi, mert az szerinte „arra a félreértésre vezet”, mintha létezne nemzet politikai vagyis állami lét nélkül.⁵² 'Nép' és 'nemzet' történetileg mozgásban lévő kategóriák, vagyis „[n]épek lesznek nemzetekké, nemzetek esnek vissza a népek sorába”.⁵³

A nemzettel kapcsolatban is 'kollektivista' álláspontot foglal el. A nemzetet nem az egyének hozzák létre, hanem a nemzet a 'maga valóját' az egyénekből hozza létre. Így válik a nemzet „osztatlan egésszé”, amelyet sem részeire nem lehet bontani, sem az önálló részekből 'megalkotni', mert „az első megsemmisítését eredményezné, az utóbbi által soha létre nem jöhetne”.⁵⁴ A nemzet így önálló „személyiséggel” bír,⁵⁵ míg az „öntudatos összefoglaló akarat” híján lévő „... nép még csak egyéniség, nem személyiség”.⁵⁶

⁴⁵ CONCHA (1895): 64. Egy későbbi írásában ismét állást foglalt a 'nemzet' mibenlétének 'családként' történő értelmezése ellen és a nemzetet constituáló fogalmi elemek közül még erőteljesebben a kulturális aspektusokra helyezte a hangsúlyt, szemben a 'vérségi összetartozás' biológiai szempontjával. CONCHA Győző: *Megint jelszavakról*. Szent István Társulat, Budapest, 1907. 7. és 4. Ennek megfelelően, az említett biológiai mozzanatokon túl, még a 'közös nyelv' kritériumát sem tartja a 'nemzet' constituáló tényezőjének. Uo. 4-5. A közös nyelvet nem beszélők is lehetnek Concha szerint a magyar nemzet tagjai, de a magyar nyelv használata ehhez nem elegendő, ha „évezredes eszményeit, sajátosságait” magyar nyelven kívánják „le-dönteni”. Uo. 7-8.

⁴⁶ CONCHA (1895): 69.

⁴⁷ Uo. 68.

⁴⁸ Uo. 69.

⁴⁹ Uo. 70.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ Uo.

⁵² Uo. 71.

⁵³ Uo. 68.

⁵⁴ Uo. 219.

⁵⁵ Uo. 221.

⁵⁶ Uo. 217.

Láthattuk, hogy Concha a 'nemzetnek', mint az emberi lét egyik alanyának adekvát szerveződési formájaként a nemzetállamot említette: nemzet és állam nála egymással interdefinitív kapcsolatban lévő kategóriák. A *Politika* című munkájában magáról a nemzetről is leginkább ebben az összefüggésben beszél.⁵⁷ Bár az 'állam öncél' tézis (egyik)képviseelője volt, de igyekezett körvonalazni az állami hatalom határait is, az 'állami szuverenitás önkorlátozása' révén.⁵⁸ A kérdést több területen is vizsgálta: kezdte az egyéni alapjogokkal, folytatta a vallási és egyházi szabadság különböző aspektusaival, majd a témánk szempontjából releváns kérdésekkel, az önkorlátozás nemzetiségi aspektusaival fejezte be. Concha e három területen az állami szuverenitás önkorlátozásának a határait eltérően vontta meg. Az egyéni- és vallásszabadságot, egyházi autonómiát érintő állami szuverenitás határait szűkebbre szabta, mint a nemzetiségi ügyek tekintetében. Úgy gondolta, hogy az állam még kevésbé korlátozhatja a saját szuverenitását a nemzetiségi kérdésben, mert a „nemzetiségi érzet”, ellentétben a vallásos meggyőződéssel, nem marad a „benső világában”, hanem „külsőségekhez tapad, s csak a külső érvényesülés által nyer kielégülést”.⁵⁹ Nem lehet meglepő, hogy Concha, aki elkötelezett képviselője volt a nemzetállami paradigmának, úgy gondolta, hogy a többi nemzetiség pozícióját egy adott országban csak az államnemzet államalkotó perspektívájából lehetséges értelmezni. Ezt az „államnemzeti tényállást” Concha az alábbiak szerint foglalta össze.⁶⁰

Kiindulópontja az volt, hogy egy adott területen egy „nemzeti szellemű” nép él együtt több „más szellemű néppel”. Az idézett lehetőségekkel kalkulálva állítja azt, hogy az állam „a maga sajátos szellemének uralmát nem korlátozhatja a benne élő nemzetiségek saját szellemére tekintettel ...”.⁶¹ Összhangban az előzőekkel, nem is ismeri el a 'nemzetiségi egyenjogúságot', de ez a kollektív jogokra értendő. Elméleti síkon mozogva, eltúlozva veszi számba a nemzetiségi egyenjogúság lehetséges következményeit.⁶²

---

⁵⁷ CONCHA (1895): 64.

⁵⁸ Az állami szuverenitás önkorlátozása Concha szerint „annak meghatározása, mit akar az állam maga valósítani és mit bíz a társadalomban önerejével működő egyénre, mit tekint a magáénak, mit az egyénének”. Uo. 306.

⁵⁹ Uo. 316.

⁶⁰ „Ha tehát valamely területen bizonyos nemzeti szellemű nép együtt él több más szellemű néppel, az állam azok mindannyijának külön szellemét érvényre nem emelheti, hanem vagy az egyik szelleme irányozza a többit, vagy egybeolvadnak s új, az összes népek külsejének, nyelvének, szellemének vegyületéből keletkezik új nemzet, s ez új nemzet lesz irányadó az államban vagy egyik sem bírván a többit irányozni, a köztük létezett kapocs felbomlik, szóval egy államnak csak egy szelleme, a jóról csak egy felfogása lehet”. Uo. 317.

⁶¹ Uo.

⁶² „A nemzetiségi egyenjogúság, mint az egy államban élő, s külön szellemű nemzetiségi egészeknek egyenlő érvényesülése az állam szellemének, intézményeinek meghatározásában, belső lehetetlenség; mert azt akarja jelenteni, hogy a gazdasági, művelődési, jogi s hatalmi intézmények, a mennyiben az állam élete körébe tartoznak, egyszerre valamennyi nemzetiség szellemét kifejezhetik, továbbá, hogy minden nemzetiség szelleme egyformán érvényesülhet az állam külviszonyaiban. Vagy azt akarja jelenteni, hogy az intézményeknek külön-külön kell fennállani az összes nemzetiségek szerint, azaz annyi jogrendszernek, annyi közművelődési rendszernek, a hány nemzetiség van, a mi az állam egységének megbontása és gazdaságilag, pénzügyileg is lehetetlen. Vagy azt akarja jelenteni, hogy az intézményeknek legalább külsőleg, nyelvben úgy kell berendezve lenniök, hogy azokat mindegyik nemzetiség a saját nyelvén használhassa, a mi ha pénzügyileg lehetséges len-

Talán szükségtelen hosszasan bizonygatni, hogy ezt a fajta nemzetiségi egyenjogúságot az érintettek részéről nem lehetett elfogadni. Concha túlzó érvei tehát többnyire olyan 'akadályokra és veszélyekre' hívták fel a figyelmet, amelyek kevésbé voltak reálisak. Ugyanakkor, nem tekintette az állam szuverenitását határtalannak a nemzetiségi kérdésben. Az állam ugyanis a maga nemzeti jellegét úgy nem érvényesítheti, hogy „bármely polgárának” megtámadhatná emberi jogait.⁶³ Így az államnak nem szabad polgárait nemzetisége megváltoztatására kényszeríteni, nem szabad jogait nemzetiségi hovatartozása miatt csorbítani. Az államnak továbbá biztosítania kell, hogy az adott nemzetiségű egyén pl. a bírósági eljárásban „az uralkodó nyelvben való járatlansága ellenére részt vehessen”, vagyis az anyanyelv használatát. Szintén biztosítania kell, hogy „a művelődés első elemeit mindenki saját nyelvén sajátíthassa el, vallását saját módja szerint gyakorolhassa”.⁶⁴ Jól láthatjuk, hogy Concha tulajdonképpen a hatályos jogszabályok által deklarált jogosultságokat kívánta (tan)könyvében elismerni.

Háború és béke

Lehetséges azonban, hogy az állami szuverenitás most említett önkorlátozása nem bizonyul elegendőnek a „nemzetiségi törekvések elaltatására”. Így előfordulhat az, hogy a 'nemzetiségi törekvések' hatására konfliktusok keletkeznek és ezek az ellentétek akár „belháborút” is eredményezhetnek, és ez a belháború „az állam felbomlására vagy a győző fél zsarnokságára vezet”. Ezt a veszélyt Concha olyan súlyúnak látta, hogy szerinte ezt a „szomorú” fejleményt „csak a nemzetközi helyzetnek nagyon szembeszökő következményei háríthatják el”.⁶⁵ Javasol is egy 'megoldást', ami tulajdonképpen nem más, mint egy konkrét történelmi szituáció általánosítása. Ha valamelyik nemzetiség az adott államon kívül, „ahol csak társadalmi léte” van, más területen „szert tudott tenni állami érvényesülésre”, akkor ebben az államban „a maga karakterét ...államilag biztosítva látja”, míg az előbbi államban a karakterét „társadalmilag fejlesztheti”, feloldható az ellentét. Ennek a fejleménynek a sikeréhez azonban még két további feltétel is szükséges: 1.) hogy a nemzeti érdekekkel ellenkezzék az adott nemzetiség „önálló állammá alakulása”, és 2.) még az a „józan megfontolás” is szükséges, hogy az adott nemzetiségnek az önálló államiságra irányuló politikai törekvése az adott nemzetközi helyzetben „annak teljes megsemmisítésére vezet”. Ezeknek a feltételeknek a hiánytalan teljesülése teszi Concha szerint lehetővé a „nemzetiségek megnyugvásá”-t.⁶⁶

---

ne, az intézmények belső értékének alább szállását vonná maga után, mert a közhivatalok betöltésénél nem a szakértelem és a jellem, hanem a nyelvismeret lenne a döntő”. CONCHA (1895): 317-318.

⁶³ Uo. 319.

⁶⁴ Uo. 320.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ Nem nehéz észrevenni, hogy a Concha által leírtak a korabeli Romániára illenek leginkább. Kolozsvári professzorként vélhetően az erdélyi románok helyzetét ismerhette a legjobban és arról is van tudomásunk, hogy ez a kérdés élenként foglalkoztatta. EREKY István: *Concha Győző emlékezete*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1935. 15.

Ami az általa javasolt megoldást illeti: egy létező állapotot írt le követendő mintaként, de így nem adott választ arra a kérdésre, hogy mi a megoldás egyéb esetekben.⁶⁷ Az igazán problematikus, ekkor már körvonalazódó szcenáriókkal tehát nem foglalkozott, hanem a status quo megőrzését remélte.

Concha ugyan a legbehatóbban a most ismertetett *Politika* című művében vizsgálta a nemzet/nép problematikát, de ennek a műnek a megszületése (1895) előtt már egy másik írásában is tárgyalta ezeket a kérdéseket. 1890-ben jelent meg *A magyar faj hegemoniája* című cikke, ami egyik darabja volt azoknak az írásoknak, ami az *Aradi vértanúk albuma* című, szintén 1890-ben napvilágot látott kötetben jelent meg. A szóban forgó, címében mai szemmel provokatívnek ható Concha-írás ugyan a publicisztika műfajába sorolható,⁶⁸ de szerzője a műfaj keretei között igyekezett megőrizni a nemzettel kapcsolatos fontosabb elméleti megállapításait. A már többször említett *'emberiség céljára'* hivatkozva arra a *'geopolitikai'* álláspontra jutott, hogy Európának azon a helyén, ahol egyrészt „a szláv és német világ találkoznak”, másrészt az Oszmán Birodalom helyén létrejött államok „készségtelensége” a jellemző és így az „európai világot a fölbomlás veszélyei fenyegetik”, egy erős állammak, „külön létalappal ... bíró állammak” kell állnia.⁶⁹

Concha szerint a hazánkban élő „népfajok” is egyetértenek abban, hogy szükség van ebben a térségben egy ilyen „erős állam”-ra. A vélemények *'csupán'* abban térnek el egymástól, hogy „milyen legyen az állam? Egy fajnak, vagy az országot lakó valamennyi fajnak jellegét kifejező-e?”⁷⁰ A *Politika*-ban kifejtett álláspontja alapján sejthető a válasz. Ez az állam nem lehet semleges, hanem csak olyan állam, melynek cselekvéseit „erős akarat irányozza”. Nem lehet az ország „fajra, hitre oly egyveleg” lakosságából 7-8 „népfajt” politikailag egyenjogúsítani sem, így nem lehet föderatív állam sem. Így jut Concha arra a konklúzióra, hogy annak az államnak, amelyik „emberiségi hivatásának” meg akar felelni, „legalább az egyik faj hegemoniáján kell nyugodnia ...”.⁷¹

Azzal természetesen tisztában volt, hogy a valamely *'népfaj'* hegemoniáját valló álláspontja nem egyeztethető össze a „demokratikus egyenjogúság” eszméjével. Ennek megfelelően nem csinált titkot abból, hogy felfogása szerint a demokrácia elvei csak egy adott állam *'belső'* életében érvényesülhetnek, mivel a nemzetközi politikai viszonyok az arisztokrácia elvének megfelelően alakulnak,⁷² „sőt a népeknek anyagi és szellemi erejük szerint megalakuló rangsorozatán nyugszik az emberiség mai nemzetközi élete”.⁷³

⁶⁷ Mi a helyzet pl. akkor, ha a külpolitikai kondíciók nem a Concha által leírtak szerint alakulnak?

⁶⁸ Concha írásának a második világháború előtti értékelésére ld. EREKY (1935): 25.; a második világháború utáni kritikájára SZABÓ (1980): 279. és SÁNDOR (1973/1): 190. A nyolcvanas évek közepén Baka András már szakított az előző, torzításoktól sem mentes, kritikai álláspontokkal. BAKA (1985): 345.

⁶⁹ CONCHA Győző: *A magyar faj hegemoniája*. IN: UŐ: *Hatvan év tudományos tudományos mozgalmi közzét. Összegyűjtött értekezései és bírálatai*. I. kötet, MTA, Budapest, CONCHA (1890/1928): 540.

⁷⁰ Uo. 541.

⁷¹ Uo. 542.

⁷² „... tévedne, aki a demokrációnak az állami élet körén érvényre emelkedett elveit az emberiség összéletében, annak nemzetközi viszonyaiban is uralkodóknak tartaná ...” Uo. 543.

⁷³ Uo.

Kell-e mondani, hogy Concha a magyar 'népfajban' találta meg azt a képeséget, melynek alapján a térségben hegemon szerepre tarthat igényt? Azt a kapacitást firtatja ugyanis, hogy a hazánkban élő többi 'népfaj' között létezik-e olyan, amelyik önálló állami szuverenitásra tarthatna igényt.⁷⁴ A „magyar faj” vezető szerepe ebben a térségben nem az egyeduralmi törekvésen, nem a nyers erőn alapul, mivel az emberiség célja az, hogy ezen a területen olyan stabil, önálló állam jöjjön létre, amely egyfelől „védgátként”, másfelől „közvetítőként” funkcionálhat.⁷⁵

De mi történik akkor, ha az érintett 'népfajok' nem látják be, hogy nem 'érendemlik' meg az önálló állami létet és mégis állami szuverenitásuk megszerzésére törnek? Elvileg, Concha számára két út lehetséges: a kialakult konfliktusok nemzetközi szintű, intézményesített kezelése, illetve a háború.

A háborúról megállapítja, hogy az „erkölcsi és jogi érzetünket sérti”,⁷⁶ de azt is hozzát teszi, hogy a háború nem csupán a „nyers erőn” nyugszik, hanem „nagyfokú értelmi erőt” feltételez. De még ez a szellemi erő sem elégséges a háború megnyeréséhez, hanem „erkölcsi fölény”-re is szükség van.⁷⁷ Concha ennek a megállapításának a nyomán belekerült azoknak a korabeli szerzőknek a népes táborába, akik a háború jelenségét a 'moralizálás' aspektusából közelítették meg.⁷⁸

A jog tehát önmagában nem garantálhatja egy nemzet létét, ha az „egy eler nyedtt szervezettű szellem és akarata nélküli nemzetet” kíván fenntartani. Az ilyen, „uralkodásra képtelen nemzet” egyébként mind a saját polgárai, mind pedig a többi nemzet elé „legyőzhetetlen akadályokat” gördítene, saját tehetetlensége következtében. Ha valamelyik nemzet ilyené válik, az „emberiség” nem tűri meg többé a nemzetek sorában, hanem „néppé fokozza le vagy teljesen felbontja végső elemeikre ... s azokat más nemzetek alkatelemivé teszi”.⁷⁹

Az egyes nemzetek közötti viszonyokat tehát csak látszólag szabályozza a nemzetközi jog, mivel ezek a viszonyok Concha szerint kizárólag „az erkölcs és külső védelme alatt állnak”. Ennek megfelelően, egy adott nemzet létjogosultsága „belső érdemtelenség, tehetetlenség” miatt is megszűnhet, sőt meg is kell, hogy szűnjön.⁸⁰

⁷⁴ CONCHA (1890/1928): 545.

⁷⁵ Uo. 540-541.

⁷⁶ CONCHA (1895): 89.

⁷⁷ „... ha a győző népek erkölcsi fölénye nincs, nem fogja a háború eredményét kihasználni ...” CONCHA (1895): 89. Már ebben a munkájában Concha a háborút minden borzalmával együtt az „ember mívoltának legfenségesb bizonyítékai” közé sorolja, az egyéni áldozatvállalás okán Uo. 91.

⁷⁸ Egy kortárs, Max Weber, és egy későbbi generáció képviselőjének, Bibó István, az álláspontjára hivatkozunk, akik az első világháború kapcsán erős kritikával illették a győztes 'erkölcsi fölényét' hangsúlyozó megközelítésüket. WEBER, Max: *A politika mint hivatás*. Budapest, 1989. 69-70. és BIBÓ István: *Az európai egyensúlyról és békéről*. IN: UÓ.: *Válogatott tanulmányok (1935-1944)*. 1. kötet. Válogatta HUSZÁR Tibor, Magvető, Budapest, 1986. 441.

⁷⁹ CONCHA (1895): 90.

⁸⁰ Bár a spenceri vagy szociáldarwinista tanok nem inspirálták az államról és a társadalomról vallott felfogását, de a nemzetállamok közötti 'élethalálharc' gondolata esetében engedett a 'survival of the fittest' (szociál)darwinista tétel csábításának. Concha egyenesen azt hangsúlyozza, hogy csak a „legjobb, legalkalmasabb” népek érvényesülése lehetséges, mert az ő „minőségüktől” függ ezen né-

Jól láthatjuk, hogy Concha nem fogadja el a nemzetközi jogot teljes értékű konfliktus-rendező tényezőnek, annak legitimitását az említett esetekben megkérdőjelezi, de nem is állít a nemzetközi jog helyébe más rendezőelvet. Ezt az álláspontját erősíti a *'világbéke'* kapcsolatos fejtegetése, amely szintén a *Politiká*-ban található. A *'világbéke'* a nemzetközi viszonyokat a jogrend legitimitására alapozó törekvések szerint a végső cél. A *'világbéke'* szerinte „a nemzetek életének” azt a fajta rendezését jelenti, amelyben ugyan a jogsérelmek nem lennének kizártak, azonban „megtorlásuk” meghatározott jogi normák szerint eljáró bíróság ítélete alapján történne. A *'világbéke'* esetén is lenne tehát konfliktus, de annak feloldása meghatározott jogi rendben történne.⁸¹ Annyit minden esetre, a *'világbékéről'* írottak⁸² kapcsán megállapíthatunk, hogy Concha azon túl, hogy ezt az intézményt szintén nem tekintette sem kívánatosnak⁸³ sem lehetségesnek⁸⁴, fenntartása terén nem gondolt a *'világállam'* szerepével.

Az előzőekkel összhangban úgy gondolja, hogy e rendezésnek olyan akadályai⁸⁵ vannak, amelyek miatt lehetetlen is annak megvalósítása. De ha lehetséges is lenne, akkor sem tartaná elfogadhatónak azt a megoldást, hogy pl. a területi viták rendezése tárgyában „külső forum ítélhetne”. Így arra a következtetésre jut, hogy a béke „nem cél, hanem eszköz”, avégett, hogy a nemzetek céljait megvalósíthassák. Ha ez nem lehetséges, akkor „ott a béke sokkal rosszabb, mint a háború”.⁸⁶

A háborúban tanúsítandó, akár az önfeláldozásig terjedő egyéni helytállást a *'hazafiság'* motívumára alapozta, melyhez olyan speciális jelentést társított, amely aligha rokonítható a pacifizmussal. A *hazafiság* ugyanis Concha szerint nem más, mint az (állami) intézmények iránti szeretet. Ezekben az intézmé-

---

pek tagjainak, sőt „az összemberiség célja is”. CONCHA (1895): 75. Azok a népek, amelyek ennek a kritériumnak nem felelnek meg, nem is léphetnek az állami szuverenitás fokára.

⁸¹ Uo. 91.

⁸² Concha a *'világbéke'* állapotát nem tekintette konfliktusmentesnek, hanem úgy gondolta, hogy a nemzetek közötti konfliktusok jogilag szabályozott módon, formalizált eljárás révén lennének rendezhetőek. „A világbéke a nemzetek életének oly rendezését jelenti, melyben a jogsérelmek nem lennének ugyan kizárva, de megtorlásuk jogi eszközökkel, jogi elvek szerint eljáró bíróság ítélete alapján történnek”. CONCHA (1895): 91.

⁸³ „A nemzetek legbensőbb életének megbénítását eredményezné, ha a nemzetközi viszonyok alapkérdései fölött, a minők: szabad-e egy nemzetnek terjeszkedni, szabad-e keletkezni ?, külső forum ítélhetne. A nemzetközi élet legfőbb vita pontjai a nemzetek lelkiismeretének, a belső érdemesültségnek kérdései, melyeket épp úgy nem lehet külső hatalom tekintélyétől, eldöntésétől függővé tenni, amint nem lehet az egyén lelkiismeretét”. CONCHA (1895): 91.

⁸⁴ Concha eleve arra utalt, hogy a fegyveres erő alkalmazására ekkor is sort kellene keríteni, mivel így történhetne a bírósági ítélet végrehajtása, de más problémát is említett. „A nemzetközi viszonyok ily rendezésének sok az akadálya, minők az elismert közös jog hiánya, a nemzetek vonakodása magukat bíróságnak alávetni, a nehézség ily bírósági ítéletet végrehajtani, a mi miatt a világbéke a nemzetközi élet jogi rendezése valósíthatatlannak látszik”. CONCHA (1895): 91.

⁸⁵ A közös jog hiányát, a nemzetek „vonakodását” a joghatóságnak való alávetést illetően, a bíróság által hozott ítélet végrehajthatóságát említi. CONCHA (1895): 91.

⁸⁶ Álláspontját Hegel *Jogfilozófiájá*-ra és Eötvös *Uralkodó eszméi*-re hivatkozva támasztja alá, akik szerinte „az erkölcsi nagy célokért vívott háborúkat szintén a világrend szükséges jelenségeiként magyarázzák”. CONCHA (1895): 92.

nyekben „az általános jó nemzeti alakban van kifejezve ...”.⁸⁷ Szerzőnk deklarálja, hogy az intézményekhez – kizárólag állami intézményeket említ – az egyéneknek ragaszkodniuk kell, és azokat szeretniük kell. Így jut arra a következtetésre, hogy „intézmények nélkül nincs hazafiság”, de az intézmények a hazafiság nélkül csupán „élettelen, külső formák”.

Láthatjuk, Concha leszűkíti a hazafiság érzését az állami intézmények szerezetére, ami merőben eltér a patriotizmus gondolkörétől. Ez a megközelítése vélhetően abból a sajátos álláspontjából fakadt, amely szerint az állam nála nem más, mint nemzetállam és a nemzet pedig azonos az államnemzettel.

Felvetődhet a kérdés, hogy Concha a 'hazafiság' felfogásával nem a sovinizmus mezejére tévedt-e, ahogy ezt Szabó Imre állította róla.⁸⁸ Concha már a *Politiká*-ban is foglalkozott a sovinizmus kérdésével és tiltakozott is ellene. A sovinizmust ugyanis „puszta fajszeretet”-nek tekintette, ami a hazafisághoz képest „sokkal alantasabb érzület, merő ösztön ...”.⁸⁹

A háború kérdésével foglalkozott Concha az első világháború évében született *Macchiavelli föltámadása* című cikkében is. Már írása elején szembefordult a pacifizmussal, amelyik a háborút az emberiség gyalázatának, „az állatiasság”, a bestialitás győzelmének tartotta,⁹⁰ pedig szerinte a háború „egy nemzet akarátának legmagasabb, legintenzívebb, a nemzet testi, értelmi, gazdasági, erkölcsi erőit egyesítő megnyilatkozása”. A háború olyan jelenség, amely a „nemzetek életéhez válhatlanul [-sic! -K.L.] hozzátartozik” és az a „nemzet akarata”.⁹¹

Összhangban már korábban megismert nézetével, hogy amennyiben az állam életében az erkölcs „parancsol” és a háború az állam tevékenységéhez hozzátartozik, nem tűnik meglepőnek, hogy Concha szerint a „háború az erkölcs törvényei alatt áll”.⁹² Ennek megfelelően többször is ódai magasságokba emeli az önzetlen hazafiúi helytállás erkölcsi kötelezettségét, sőt azt a szerelmi érzéshez hasonlítja, melyet még az utóbbinál is magasabb rendű érzésnek gondol.⁹³ A háborúnak 'nemzetintegráció funkciója' is van, mivel „az egyes polgár beleolvad nemzetének életébe ...”.⁹⁴ Concha az első világháborús célkitűzéseket egyenesen

⁸⁷ CONCHA (1895): 237

⁸⁸ SZABÓ 1980: 280.

⁸⁹ CONCHA (1895): 238. A későbbiekben visszatért a sovinizmus kérdésére. A fogalom, melynek 'őshazája' Franciaország volt, elterjedésével magyarázta korának 'nemzetietlen' és antimilitáns irányzatának elterjedését is. CONCHA (1907): 33. De indulatot váltottak ki benne azok a hazai megnyilatkozások is, amikor „lapjainkban némely politikusok szájában a sovinizmus rút jelszavát a szent hazafiság, a szent nemzeti érzés helyett kell” látnia, hallania. Ebben a relációban pedig Concha a sovinizmust „abszurd hazafiság”-nak tekintette. Uo. 32. Ilyenkor szerinte a „nagy magyarok” a sovinizmus „hiteloesztett” jelszavához folyamodnak. Concha ki is fakad emiatt és csak annyit mond: „Uram! Bocsásd meg nekik jelszavukat!”. Ennyi, Conchára egyébként nem jellemző indulat láttán még azon sem lepődhetünk meg, ha Concha így fejezi be írását: a sovinizmus „egyszerűen szólva, társas önhietség, hülyeség [-sic! -K.L.], embertelenség”. Uo.

⁹⁰ CONCHA (1914/2005): 156.

⁹¹ Uo. 157.

⁹² Uo.

⁹³ Uo. 159.

⁹⁴ Uo. 160.

1848/49 kontextusában értelmezi, sőt még annál is jelentősebbnek gondolja.⁹⁵ Az *'erkölcs parancsai'* a háborúban nemcsak az egyénekre érvényesek, hanem a különböző államokra is.⁹⁶ Az „*erkölcsi világrend ... törvényei*”-re hivatkozik, amikor az első világháború kirobbanásához vezető utat vázolja fel sajátos szemszögből, mely rövidke narratíva perspektívájából tekinti elsősorban Szerbiát, másodsorban pedig Oroszországot felelősnek a háború kirobbanásáért. De *'természetesen'* elítéli az említett *'erkölcsi világrend'* alapján Franciaországot, s még jobban Angliát, mint Európa két olyan „*vezérnemzet*”-ét, melyek „*bűntársai lettek a nyugati civilizáció leghatalmasabb ellenlábásának, Oroszországnak, s ami még súlyosabb, pártfogásukba vették a nagyzási hóbortban szenvedő, embertelen vadsággal harcoló, a politikai gyilkosságot állami életének rendes eszközévé tett Szerbiát*”.⁹⁷ Az a tényező, ami a conchai értelemben vett *'erkölcs parancsai'* alapján az antant-hatalmak oldalán súlyos erkölcsi deficitnek látszik, az jelentős *'erkölcsi szufficitet'* eredményezett szerinte a központi hatalmaknál.⁹⁸ A már korábban is többször említett „*emberiség célját*” ugyanis nem az antant hatalmak háborús célkitűzései szolgálják majd, hanem a központi hatalmakéi.⁹⁹ A hadban álló államok tehát Concha szemében vagy a már említett erkölcsi világrend követőiként vagy annak megsértőjeként jelennek meg. A próféciába is hajló fejtegetését abban a reményben fejezte be, hogy *'Macchiavelli nem fog feltámadni'*, vagyis nem a puszta *'érdek'*, hanem az előzőekben említett *'erkölcsi világrend'* fog érvényesülni az első világháborúban is.

Az *'erkölcsi világrend'* kapcsán kerül szóba nála ismét a nemzetközi jogrend kérdése is. Akárcsak más munkáiban, itt is úgy foglal állást, hogy azért ad prioritást az *'erkölcsi világrendnek'*, szemben a nemzetközi jogrenddel, mert a (világ)háborúban szembenálló felek igényei nem *'jogi igények'* és nem is lehetnek azok, mivel ezek az igények *'metajurisztikus'* jellegűek, erkölcsi természetűek.

A háború kérdésében nem ez volt az utolsó szava Conchának. Mintegy tíz esztendő múltán, 1924-ben jelent meg *Az új nemzetközi jog* című írása. A cikk tehát már a vesztes háború után látott napvilágot és egy újfajta nemzetközi jogrend életbelépése után született. Írásából azt állapíthatjuk meg, hogy már nem minden kérdésben vallotta korábbi felfogását. Érinti a wilsoni elveket, így a népek önrendelkezési jogát is, de elemzésükbe nem bocsátkozik.¹⁰⁰ Wilson elnök tehát „*a világbéke, a demokrácia, a népek önrendelkezésének ... vélt sziklavárát*” kívánta szerinte felépíteni és abból indult ki, hogy a „*nagyhatalom az érdekek szférája fölött áll*”. Így jött létre az „*atyáskodó nagyhatalmú népek törvényesített*

⁹⁵ CONCHA (1914/2005): 158.

⁹⁶ Concha persze tisztában volt azzal, hogy a politikusok erkölcsi értékrendje és az egyének „*magánerkölcsai*” közé nem lehet egyenlőséget tenni, még ha ezt a kérdést nem is fejtette ki. „*A politikai morál, mondjuk röviden: a politika, lelkiismereti esetei sokkal bonyolultabbak, mint a magánmoráléi*”. Uo. 167.

⁹⁷ Uo. 162-163.

⁹⁸ Uo. 167.

⁹⁹ Uo. 163.

¹⁰⁰ CONCHA Győző: *Az új nemzetközi jog*. IN: UŐ.: *A konzervatív és a liberális elv*. Attraktor Kiadó, Budapest, 2005. (CONCHA 1924/2005), 259.

gyámsága”,¹⁰¹ mely *‘atyáskodó’* népek és kormányok *„egyaránt elpusztítják a kisebbek emberiségi értékét”*. Ebben az *‘atyáskodó’* szerepkörben a Népszövetséget vélte felfedezni, melyben lényegében nem is látott mást, mint a Szent Szövetséget.¹⁰² A Népszövetség alapvető célkitűzésével, *„a háborúk lehető megakadályozásá”*-val természetesen ő is egyetértett és azt *„igen helyes cél”*-nak nevezte,¹⁰³ de azt az eszközt, melynek révén a Népszövetség célját el akarja érni, a *„kényszerbéké”*-t, elutasította. Az első világháborút megelőző nemzetközi jog az egyes államok területi szuverenitását illetően a háborút *„alapintézménynek”* tekintette. A meghódított terület tehát a *„fegyverek jogán”* megszerzett terület volt, de ahhoz, hogy ez a terület jogilag is *‘megszerzett’* legyen, még szükség volt *„a legyőzötttel való egyezkedés után keletkezett egyezkedéses béké”*-re, ami az *‘egyoldalú kényszerbéke’* intézménye révén háttérbe is szorult. Ennek az új rendnek éppen az lett a következménye, hogy *„a fegyverek hatalma, a hódítás jogalkotó ereje nagyon emelkedett az előző időkhöz képest. Emelkedett nemcsak a legyőzöttekkel egyezkedés nélkül kötött szerződések következtében, hanem főleg azáltal, hogy e szerződések a népszövetség oltalma alá helyeztetek, hogy e népszövetségi szerződés a legnagyobb kihatású versaillesi szerződés kiegészítő részévé tétellett”*.¹⁰⁴ A Népszövetség révén –miként egykor a Szent Szövetség által– *„a nagy nemzetek a kisebbek fölött”* gyámságot gyakorolnak. A fentiek alapján Concha egyenesen arra a következtetésre jutott, hogy az új nemzetközi jogalkotás rosszabb lett, mint a régebbi volt. Amennyire *„tűrhetetlen”* volt ugyanis *„a szent-szövetség intervenciós irányzata bizonyos vonatkozásban, hasonlóvá vált a népszövetség intervenciója akár szociális, akár nemzetiségi szempontból”*.¹⁰⁵ Nem is tekinti az adott helyzetben egyértelműen pozitív fejleménynek az elszakított magyar kisebbségek népszövetségi védelmét, mivel ezt a védelem szerinte *„éppoly helytelen”*, mint amilyenek voltak a Szent Szövetség rendszabályai.¹⁰⁶

Concha elméletének értékelése

Conchának a nemzetközi jog és annak intézményeit illetően nem változott számottevően a véleménye, *‘legfeljebb’* arra az álláspontra jutott, hogy az *‘új’* rosszabb, mint a *‘rég’* volt. Ugyanakkor a kontinuitás túlzott mértékű hangsúlyozása megakadályozta őt abban, hogy a változásokra nagyobb figyelmet fordítson. Mindenekelőtt a háború jellegének megváltozását érzékelte kevésbé. A világháború méreteit és horderejét természetesen látta, de az, hogy immáron más típusú háborúkat vívnak, hogy megváltozott a háborúk természete,¹⁰⁷ kevésbé volt fontos a számára. Azt a háborúval kapcsolatos történelmi fejle-

¹⁰¹ CONCHA (1924/2005): 260.

¹⁰² Uo. 259.

¹⁰³ Uo. 258.

¹⁰⁴ Uo.

¹⁰⁵ Uo. 258-259.

¹⁰⁶ Uo. 259.

¹⁰⁷ Erről a kérdéstről ld. BIBÓ (1986/1): 434. és FURET, Francois: *Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*. Európa, Budapest, 2000. 96.

ményt, hogy az a „nemzeti teljesítőképességek közti összecsapással” vált,¹⁰⁸ maga Concha is érzékelte. Amire kevésbé figyelt oda, az véleményünk szerint az volt, hogy a hadviselés a hadseregekről a 'népekre' is áterjedt.¹⁰⁹ Ez a nemzetek közötti, és nem az uralkodók és 'hivatásos' hadseregeik közötti háború és annak társadalmi/politikai/kulturális következményei voltak azok a tényezők, amelyek pontosabb érzékeléséhez Conchánál arra az 'értékrendbeli' fordulatra is szükség lett volna, melynek eredményeként a kutató, így Concha is, a demokratikus értékrend premisszája alapján is vizsgálja az első világháború fontosabb történéseit és azok következményeit. Concha konstatálta ugyan a demokratikus változásokat a 'világban',¹¹⁰ de ezeknek a változásoknak az előzőekben vázolt konzekvenciát már nem vont le. Ugyanakkor igazságtalanok lennének Conchával – ekkor már közel nyolcvan esztendő volt –, ha azokat a felismeréseket kérnénk számon rajta az első világháborút 'lezáró' békék megszületése után néhány évvel, melyekre az európai intellektuális szféra egy része maga sem volt képes.¹¹¹ Azt is megállapíthatjuk, hogy Concha felfigyelt arra a lényeges különbségre, ami a 'múlt' békekötési technikája és a versailles-i békerendszer 'békecsinálása' között fennállt. Az előző esetben a békekötés tárgyalásos metodikája jellemezte a folyamatot, melyre talán legjobb példa a bécsi kongresszus volt,¹¹² míg a versailles-i békerendszert maga Concha is 'kényszerbékének', az „egyezkedések nélküli szerződéses rendszeré”-nek nevezte.¹¹³

Miközben megállapítható, hogy Conchának nem változott meg döntően az álláspontja a nemzetközi jog és intézményei 'hasznosságának' a kérdésében, addig arra is érdemes felfigyelni, hogy az első világháborús, nemzetállamok közötti konfliktusok 'erkölcsi' megítélése terén már eltérő nézeteket képviselt, mint korábban. Már ismertetett felfogásából az első világháború és következményei tükrében Concha logikailag alapvetően két, egymással ellentétes következtetésre juthatott volna. Ha követi korábbi álláspontját, akkor azt kellett volna megállapítania, hogy az 'erkölcsi erő' az antanthatalmak oldalán volt, hiszen ők győztek. Így fenntarthatta volna azt a korábbi elvi álláspontját, hogy az 'erkölcsi erő' változatlanul fontos szerepet játszik a nemzetállamok konfliktusai terén. Ez az álláspont azonban vállalhatatlan volt a számára.

A másik elméleti lehetőség az lett volna, ha feladja korábbi álláspontját az 'erkölcsi erőnek' a nemzetállamok közötti konfliktusok terén játszott szerepét il-

---

¹⁰⁸ FURET: 96.

¹⁰⁹ BIBÓ (1986/1): 435.

¹¹⁰ Concha 1901-ben úgy látta, hogy a „demokrácia lesz a jövő emberiségének, ha nem is a kormányformája, de mindenesetre társadalmi formája”. CONCHA (1901/1973): 496.

¹¹¹ H. White pl. a történészek felelősségét vetette fel az 'intellektuális felkészületlenséggel' kapcsolatban. WHITE, Hayden: *A történelem terhe.* Osiris, Budapest, 1977. 41.

¹¹² Bibó a békekötésnek ezt a fajta 'technikáját' a „békecsinálás művészetének” nevezte és a közép-kortól egészen 1789-ig, majd 1814-től 1914-ig a monarchia és az arisztokrácia teljesítményének tekintette. BIBÓ (1986/1): 434.

¹¹³ CONCHA (1924/2005): 258. Ez a nemzetközi életben lezajlott változás volt az, amit Bibó a 'paktált béke' helyett a 'diktált béke' formulával fejezett ki és amelyet a versailles-i békerendszer egyik 'sárkányfogvetésének' tekintett. BIBÓ (1986/1): 440-441.

letően és az 'érdekek' jelentőségét hangsúlyozza. Így 'csak' annyit kellett volna megtennie, hogy elismeri tévedését: nem az erkölcsi tényezők játsszák a fő szerepet a nemzetállamok konfliktusai terén.

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy végül is melyik megoldást választotta Concha, akkor azt láthatjuk, hogy egyiket sem. Mert az ugyan igaz, hogy az érdekek már jóval komolyabb szerepet kaptak fejtegetésében,¹¹⁴ mint korábban, de az érdekek eme 'funkcióváltozását' voltaképpen 'értékvesztésnek' tekintette.¹¹⁵ Ugyanakkor most már, a vesztes világháború és Trianon után kénytelen volt azt is elismerni, hogy az „állami létre való érdemesség, annak megtartása, az államteremtő nemzetek születése külső jelekkel éppoly kevésbé írható körül, mint a meglevő nemzeteknek érdemtelenység okából való megcsönkítése, vagy éppen kivégzése, más államok közti felosztása”.¹¹⁶ Teljesen érthető, hogy az elveszített világháború után már nem utal az 'emberiség céljára', mint olyan szempontra, amely indokolná egyes nemzetek hegemon szerepét. Concha most már a nemzetek 'életképessége' tekintetében arra az álláspontra helyezkedik, hogy annak nincsenek látható 'külső jelei', megragadható kritériumai.

A fentiek dacára felvetődik a kérdés, hogy Concha azért követett-e el hibát, hogy korábbi nézeteiben csak az erkölcsi tényezőknek tulajdonított fontos szerepet a nemzetállamok között kialakult konfliktusokat illetően, és az érdek szempontját negligálta? A válasz, ha első ránézésre meglepőnek is tűnhet, nemleges. *Politikájá*-ban az államhoz nemcsak a felebaráti szeretet 'motívumát' rendelte, hanem az érdekét is. Ha pedig az állam nála nem más, mint a nemzetállam, akkor ebből az következnek, hogy ahhoz nemcsak a felebaráti szeretet 'motívuma', hanem az érdeké is kapcsolódik. Ennek megfelelően, ha következetes maradt volna ehhez az állásponthoz, akkor a nemzetállamok közötti konfliktusok, így a háború esetében is az érdek által vezérelt állami tevékenységek szerepével is foglalkoznia kellett volna. Felvetődhet a kérdés: miért nem tette ezt, miért nem képviselte következetesen (korábbi) állásponthát?

Ha a kérdésre keressük a választ, két szempontot aligha hagyhatunk figyelmen kívül. Az egyik maga a conchai értelemben vett 'nemzetállam'. Láthatuk, hogy a nemzetállam úgy jelenik meg nála, mint a nemzetnek adekvát szerveződési forma/intézmény. Magát a nemzetet pedig Concha nem az érdekek mentén kívánta konstituálni, hanem a nemzet tagjai közötti kohézió révén, mely integráló tényezőt részben a 'felebaráti szeretetben' vélte megtalálni. Ismerve világnézetét és értékrendjét nem lehet meglepő, ha elsősorban ennek a kohézióknak az emocionális és értékelvű aspektusait kívánta hangsúlyozni. A másik szempont szintén hasonló, mégpedig a háborúhoz kapcsolódó 'tömegérzelem'. Amiért ez a szempont a maga tisztaságában nem jelenik meg Conchánál, ennek oka véleményünk szerint az a már említett magyarázat, hogy nem ismerte fel a modern háború 'természetét'. A háború megvívásához, miként erre

¹¹⁴ CONCHA (1924/2005): 263.

¹¹⁵ Uo. 258. és 263-264.

¹¹⁶ Uo. 263.

Bibó rámutatott, a „nemzeti közösség politikai és katonai erőfeszítéseivel azonosulás érzése”-re, egyfajta „hatalmas modern tömegérzelem”-re volt szükség.¹¹⁷ Ennek a fajta tömegérzelemnek a jelentőségét Concha ugyan nem hagyta figyelmen kívül, de ezt a háború megvívásához szükséges ‘motivációs bázist’ meglátásunk szerint nem ismerte fel. Láthattuk, hogy eredetileg a hívő keresztény értékrendjéhez¹¹⁸ kötődő ‘felebaráti szeretet’ szolgált számára a nemzeti érzés és a háborúval kapcsolatos ‘motivációs orientációként’, azonban azzal Concha is tisztában lehetett, hogy ez a maga több mint másfél évezredes története során több fogalmi alakváltozáson átesett kategória, önmagában nem lesz elegendő ennek az emocionális/értékelvű ‘gyúanyagnak’ a fogalmi megragadására. A másik két, ‘kiszélesítő’ szempont az ‘erkölcsi erő’ és a ‘hazafiúi érzés’ volt, pontosabban lehetett volna. Az ‘erkölcsi erőre’, az ‘erkölcsi világrend törvényeire’ történő hivatkozás, pláne az ‘emberiségi célra’ történő utalással karöltve, az említett problémát olyan ‘metafizikai magasságokba’ emelte, ahonnan az már nem volt képes a ‘hétköznapi értékítéletek’ számára nagyon is világos, egyértelmű és pragmatikus orientációt nyújtani. Erre a feladatra funkcionálisan a ‘hazafiúi érzés’ fogalma alkalmasabbnak bizonyulhatott volna, ámde ennek bázisát meg Concha olyannyira leszűkítette, tulajdonképpen az állami intézmények ‘szeretetére’, hogy az nem rendelkezhetett a szükséges motiváló erővel. Világos volt ugyan számára, hogy pusztán az ‘érdek’ szempontja aligha magyarázhatja a fenti tömegérzelmeket, de arra a kérdésre, hogy voltaképpen milyen ‘motívumok’ mentén történhet ez, a 70-es éveikhez közeledve már nem tudott adekvát választ adni.¹¹⁹

A most hivatkozottak fényében nem azért indokolt kritizálnunk Conchát, mert az érdeken kívül más ‘motívumot’ is figyelembe vett az emberi tevékenységek lehetséges motívumaként, hanem elsősorban azért, mert ‘elfelejtette’ saját teóriájának azt az elemét, amely az állami tevékenységek egyik ‘motívumának’ az érdeket tekintette. Másodsorban pedig azért bírálhatjuk, mert a kissé anakronisztikusnak tartott ‘felebaráti szeretettel’ operált és azt nem ‘aktualizálta’, illet-

---

¹¹⁷ BIBÓ (1986/1): 495.

¹¹⁸ A hívő katolikus Concha számára tisztázandó kérdés volt a katolikus egyház ‘egyetemességének’ és a nemzet ‘különösségének’ a viszonya. Ez a viszony Concha szerint helyenként konfliktusokkal volt terhes, melynek hatására keletkezett az a téves álláspont, hogy „... az igazi katolikus nem lehet jó –legfeljebb másodrendű- hazafi”. CONCHA (1907): 4. Ezzel a felfogással vitatkozva jut arra a megállapításra, hogy „Krisztus egyháza ugyan egyetemes”, de „nem hazátlan, mert bár nem ebből a világból való, ebben a világban van”. CONCHA (1907): 9. A ‘nemzeti’ soha nem lehet ugyan olyan ‘egyetemesség’ (Uo.), mint a katolikus egyház (Uo.), de a ‘nemzeti’ mégis „viszonylagos egyetemest” alkot, ha az „önző egyessel” hasonlítjuk össze.¹¹⁸ ‘Egyház’ és a ‘nemzeti’ összeegyeztethetőségére vonatkozó fejtegetését egy fichte ‘mondással’ is alátámasztja, hogy ti „... az istenségnek való tükrét a nemzetek alkotják”. CONCHA (1907): 13.

¹¹⁹ Talán nem teljesen érdektelen, ha szemügyre vesszük a kérdés eszmetörténeti/tudománytörténeti fejleményeit. Már az első világháború előtt megjelentek ugyanis a társadalomtudományok területén –és ebben a folyamatban a szociológia hangsúlyos szerepet kapott– azok a törekvések, amelyek a racionális önrdek által vezérelt társadalmi cselekvések, melyek prototípusául a ‘nyereségmaximalizáló homo oeconomicus’ szolgált, mellett más társadalmi cselekvésmódok (pl. a weberi értékrationális, emocionális és tradicionális cselekvés) is ‘létfogosultságot’ kaptak és tudományos értelemben véve ‘kutathatóvá’ váltak.

ve nem differenciálta, nem bontotta további alkotóelemeire. Így aztán kénytelen volt a lehetséges motívumok körét a már ismert dichotómia Prokrusztész-ágyába kényszeríteni.

Concha erős rezignációval vette tudomásul azt a változást, hogy a világ a demokrácia felé halad, de ez nem jelentette nála a folyamat igenlését. Annak a tudományos ambíciónak sem látjuk a nyomát, hogy görcső alá kívánta venni ennek a demokratizálódási folyamatnak az újszerű (lehetséges) fejleményeit és következményeit. Így aztán, bár érzékeli a wilsoni elvek (pl. népek önrendelkezési joga) újszerűségét az államok életében, de ennél tovább már nem igen jutott.¹²⁰ Ennek megfelelően behatóbban nem foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy az újkori demokratizálódási folyamat nyomán egy új fajta, de jelentős teljesítmény-deficittel küszködő legitímációs elv, a népek önrendelkezési joga alakult ki.

Megismertkedve Conchának témánk szempontjából legfontosabb megállapításaival, visszatérhetünk a címben szereplő kérdésre: föltámadt-e Machiavelli? A magunk részéről azon az egyedinek aligha tekinthető véleményen vagyunk, hogy szellemi hatását tekintve valójában nem is *'halt meg'*. A politika formálásában, így az államok egymás közötti viszonyának alakításában fontos szerepet játszott a politikai érdek és persze nemcsak Machiavelli színrelépése után, hanem előtte is. Nem volt ez másként Concha korában sem, aki most megismert fejtegetésében nem egyszer a politikacsinalás érdekszempontjait igyekezett értékszempontokra változtatni. Ugyanakkor azt is tudjuk, legalább Szent Ágoston óta, hogy az államok az igazságosság eszménye híján nem mások, mint „*rablóbandák*”.¹²¹ A különböző normák és értékek, így az erkölcs szempontjai is befolyásolják a politika alakulását, nemcsak a különböző érdekek. Erre a meglehetősen összetett problémára ma már más válaszokat adunk, mint Concha korában. Így pl. a második világháború óta másképp vélekedünk a háborúról, az államok közötti konfliktusok rendezésének a lehetőségéről és egyáltalán a népek/nemzetek egyenjogúságának a kérdéséről. Ugyanakkor, ha minél pontosabban meg akarjuk ismerni a *'hosszú 19. század'* történelmi folyamatait, aligha mellőzhetjük azok mentalitástörténeti aspektusait, melyek megismerése közel sem haszontalan a számunkra. A kor egyik alapvető problémája a *'nemzeti/nemzetiségi'* kérdés volt, mely azóta sem vált idejétmúlttá. A témáról hosszú ideje folyó diskurzusban pedig jelentős helyet foglalt el a *'nemzetállamok teoretikusainak'* az álláspontja, amelyen Concha Győző is volt.

¹²⁰ Láthattuk, hogy Concha a demokráciát csak a jövő *'társadalmi formájának'*, de nem *'kormányformájának'* tartotta.

¹²¹ SZENT ÁGOSTON: *Isten Városáról. De Civitate Dei*. I. kötet. Kairosz, Budapest, 2005. 265.